

Radovan
Samarđić

MEHMED
SOKOLOVIĆ

■ Laguna ■

Copyright © 1995, Radovan Samardžić
Copyright © ovog izdanja 2024, LAGUNA

MEHMED
SOKOLOVIĆ

Sadržaj

Prvi deo: USPON	11
Sudbina i istorija	13
Bajo	20
Paž sa zlatnom kapom	27
Miljenik	34
Izlazak	44
Monah Đorđe, Mehmed-paša i Srbi	54
Ratna jesen	63
Kardinalova smrt	71
Kraj pohoda	81
Mustafa	91
Rat prinčeva	100
Među svojim	111
Carski zet	127
Drugi deo: NAJDUŽE PUTOVANJE	135
Veliki vezir	137
Ratni pohod u nosiljci	155

Mehmed-paša i Dubrovčani171
Krvavi marš188
Siget203
Pod komandom mrtvog sultana216
Breg razmišljanja229
Pobožno delo245
Žalosni ljudi.257
Treći deo: NA PROPLANKU.271
Vinopija i bludnik273
Potomak despota Srbije287
Na vezirovoj straži300
Pantomima svetlosti i senki317
Putevi svetske politike329
Okretanje istoku341
Lepant351
Mostovi378
Četvrti deo: POVRATAK395
Dolazak Murata III.397
Oplakivanje i predznaci405
Sultan u haremu414
Književnici, čankolisci i patuljci423
Veziri433
Kvadratura kruga.445
Dosadna igra458
Protestantski teolog u Carigradu466
Potez kraljem481
Jednooki emisar495

Srdačni prijatelj i zaštitnik.	506
Rat za istočno carstvo	520
Još jednom: svet na dlanu	531
Sudbina	544
<i>O izvorima ove knjige</i>	579
<i>Rečnik</i>	585
<i>Registar ličnih imena.</i>	599
Nikola Samardžić: <i>Jedna sudbina</i> (pogovor)	615
<i>O piscu.</i>	631

PRVI DEO

USPON

SUDBINA I ISTORIJA

Zime su u Carigradu gotovo uvek bile mirne: ratni pohodi su prekidani s prvim jesenjim mrazevima, a mornarica se, ispred oluja, kiša i dugih noći, na vreme povlačila u luke. Ali, u naknadu za to, u prestonici bi se tada našao najveći broj turskih prvaka, pa bi krenule sedeljke i gozbe, pesnici i naučenjaci okupljali bi se oko svojih mecena, diplomatski predstavnici evropskih država obilazili vezire i druge zvaničnike ne bi li ih za svoju stvar pridobili, a u vrhovima turske uprave, ponekad i u zajednici sa carskim haremom, započele bi da se pletu intrige s nedokučivim ciljevima. Zbog toga proleće uvek ponekog ne bi obradovalo.

U martu 1544. godine, na divanu, došlo je do reči između velikog vezira Sulejman-paše, evnuha koji se približavao devedesetoj godini, i Deli Husrev-paše, drugog vezira, velmože gordog na svoje junaštvo, koji je na protivnika i sablju trgnuo. Sultan Sulejman, koga su osmanski istoričari nazvali Zakonodavcem, a zapadni pisci proglasili Veličanstvenim, smesta je presekao svađu na način i za njega pre nagljen: obojicu je otpustio, i na položaj prvog ministra doveo Rustem-pašu Opu-kovića, u tom trenutku trećeg vezira Porte.

Igra je bila očigledna. Rustem-paša, koji je, prema svedočenju Bernarda Navađera, najboljeg poznavaoa prilika u Turskoj sredinom XVI veka, „po narodnosti bio Srbin, iz jednog sela kraj Sarajeva u Bosni“, počeo je uživati najvišu podršku postavši sultanov zet, muž njegove mezimice Mihrimah. „Rustem se istakao kao hrabar ratnik, ali nije raspolagao obrazovanjem svojstvenim ranijim vezirima, među kojima je Ibrahim-paša bio veliki znalac istorije, a Lutfi-paša je istoriju i pisao. Pored toga, Rustem je bio prodana duša, imao je karakter za druge pogibeljan, a iznad svega je mrzeo pesnike, koji su mu se svetili zajedljivim stihovima.“ Osnova njegovog uspeha bila je, zbog toga, u ženi, veoma sposobnoj i slavoljubivoj Mihrimah, a još više u njenoj majci, glasovitoj Hurem-sultaniji, zvanoj Rokselana, koja je svu Sulejmanovu ljubav već godinama samo za sebe prisvajala i, zahvaljujući tome, uvlačila svoje prste u najvažnije državne poslove.

Oteran s položaja, Sulejman-paša se povukao u Malgaru, na Galipolju, i posle tri godine samovanja umro. Ojađen do dna duše, Deli Husrev-paša je odmah presvisnuo. Prema turskim biografima, on je bio prvi Sokolović koji je kao adžami-oglan došao na dvor, tu se vaspitao i odatle izišao kao znatan dostojanstvenik. Husreva su mogli dovesti iz njegovog zavičaja negde krajem XV veka, za vlade Bajazida II, jer je on već 1516. godine upućen u maloazijski grad Konju za sultanovog namesnika, a do tog trenutka se morao dugo peti lestvicama dvorskih službi. Deli Husrev-paša je, posle toga, bio beglerbeg u Dijarbekiru, Šamu, Halebu i Rumeliji. Pre nego što će postati član vezirskog veća, dve godine je, 1535. i 1536, upravljao, kao valija, Egiptom. Silovit, osion i prek, ovaj vezir je, čini se, svoju slavu i ponos pretežnije nalazio u onom sjaju koji je bacao na ljude i stvari nego u sebi. „Kad je prvi put, pošto mu je oduzeto zvanje, uzjahao konja i video da oko njega više nema paževa, telohranitelja, zlatnih kapa i zlačanih kaftana, svrgnuti vezir je izgubio volju ne samo da jaše već i da živi“, zabeležio je Lutfi-paša, tvrdeći

da se čulo kad je Deli Husrev uzviknuo: „Bolje mi je da ležim na postelji nego da ovako jašem.“ Zaista, oholi vezir je odmah sjahao, otišao u svoj saraj i pao na dušeke. Kad je došao lekar i ponudio mu lek, on je odbio da ga primi, rekavši: „Neću leka, ti hoćeš da me otruješ.“ Deli Husrev-paša je, posle toga, još samo čekao smrt. „Nije uzimao ni jelo ni piće, i umro je sedmog dana od gladi. Ovakva smrt nije bila retka među Grcima i Rimljanima, ali je u muslimanskoj istoriji nečuvena.“

Dolazak Rustem-paše Opukovića na položaj velikog vezira podudario se s početkom jednog novog razdoblja u istoriji Turske. Iako se taj period, obeležen dugim starenjem sultana Sulejmana i obračunima u njegovoj porodici, ne može nazvati vremenom mira, ratovi više nisu bili zamašni i slavni, a osvajanja, bar u Evropi, nisu donosila čitave zemlje i narode. Sultan je 1545. godine pristao da se s kraljem Ferdinandom I Habsburškim sklopi primirje, a zatim mu je, 1547, poklonio i mir, zadržavši u svom posedu do tada osvojene zemlje u Ugarskoj između Blatnog jezera i Tise. Ovaj mirovni sporazum odnosio se i na Ferdinandovog brata Karla V, rimsko-nemačkog cara i španskog kralja, tako da je zatišje zavlдалo ne samo u Podunavlju nego i na sredozemnim vodama. Sve do početka četrdesetih godina XVI veka poprište obračuna najvećih među pomorcima svih vremena, Mediteran se postepeno prevlačio senkom prošle slave. Mora su ostala poluprazna, sumnje nema, i zbog nestanka onoga koji je na njima donedavno bio središnja ličnost: 5. jula 1546. godine umro je Hajrudin Barbarosa, neuništivi gusar i vrhovni zapovednik turske armade, možda najzaslužniji što je istočna polovina Sredozemnog mora pripala njegovom gospodarstvu.

Umoran od ratovanja, sultan Sulejman se sve duže zadržavao na svom dvoru, pa se istorija koju je on do tada ispisivao krvlju poraženih naroda sve više pretvarala u čudnu povescicu jedne nesrećne porodice, okupljene oko cara osuđenog da pre vremena počne stariti i da, klonule snage i zburnjene volje, još

dugo, takav, ostane na pozornici. Od časa kad je državni pečat poveren Rustem-paši, koji se, misleći na svoje bogaćenje, rado prepuštao zaštiti svemoćne Rokselane, uticaj žena i haremskih intriga postajao je sve приметniji u mnogim poslovima carstva, a kad bi se birale ličnosti za najviša zvanja u državnoj upravi i vojsci, često je bio i presudan. I do tada su na takve položaje, prema utvrđenom sistemu na kome je počivala snaga Osmanovića, u velikom broju dovođeni vaspitanici režima, nekadašnji hrišćani pokupljeni dankom u krvi ili zarobljenici. Pri tome je dolazio do izražaja uticaj žena iz carske porodice, ali on nije bio toliko snažan kao u Rokselanino vreme. Pored toga, u mornarici se još uvek vodilo računa da brodovljem zapovedaju pomorci od zanata i prekaljeni gusari. Da se ženskim spletkama iz dubine saraja sve češće izvlače miljenici nedokazanih sposobnosti, posmatračima turskih prilika posvedočio je i slučaj kad je, 1546, posle smrti pravoga morskog vuka Hajrudina Barbarose, koji je, da ga naslede, ostavio nekoliko kapetana velikog znanja, veštine i hrabrosti, za admirala sultanove armade doveden dotadašnji kapidžibaša, Mehmed Sokolović. Tada je krenulo raspitivanje; ko je taj visoki, mršavi, lepi, pažljivo odnegovani čovek, za koga se do juče gotovo nije ni čulo i koji je, među mnogima dvoranima, zadobio upravo tu sreću da uđe u sultanovu milost i stekne naklonost žena u carskoj porodici?

Gusarski kapetani bili su, izvesno, pogođeni, ali su se pokorili sultanovoj volji, ništa ne razumevši. Poslanici i uhode evropskih država, pre svih Mlečani, lako su dokučili da se, na sceni opasanoj obalama tri kontinenta, pojavio dojakošnji dvoranin, star oko četrdeset godina, briljantnog ponašanja, veoma sređen, pribran i odmeren, brižljivo obrazovan u islamu, prijatan svojim poznavanjem zapadnih jezika i književnosti, omiljen u dvorskim krugovima, ali smišljeno uzdržan od uplitanja u njihove intrige. Čulo se, pored toga, da su ga nekad, iz Srbije ili iz Bosne, doveli u stadu dečaka i mladića pokupljenih kao danak plaćen u krvi, i da je tada, upisan u janičarski podmladak,

pošao onim putem koji većinu ostavlja među bezimenim vojnicima, a samo neke odvede do viših zvanja na dvoru i, posle toga, u državnoj upravi i vojsci.

Na početku se, zbog njegovog nejasnog porekla i jednolične mladosti, mnogima učinilo da je svako traganje za njegovom prošlošću uzaludno i nepotrebno. Jajabaša ga je, nekad, i doveo u Carigrad da bi tu, u sultanovoj blizini, posebnim vaspitanjem postao čovek bez prošlosti koji će jedino znati za službu svome gospodaru. Ako je ostalo bilo šta od njegovog ranijeg života i bića, to se jedino može pojaviti u zavisnosti od naknadno stečenog karaktera, potpuno izgubljeno među crtama njegovog novog lika. A rasvetljavanje njegovog života u saraju značilo bi otkrivanje onog što je o svima, njemu ravnima, poznato, jer su svi otpeli isto vaspitanje i, kad bi se izdvojili sposobnostima, prešli sličan put od paževa do carskih dvorana. Šta se to s pojedincima dešavalo da, posle takvog puta, iziđu na videlo sa sopstvenim osobinama, i koji su događaji uticali da im se, umesto anonimne budućnosti, osmehne sreća i obdari ih položajem, ugledom i bogatstvom, pitanja su oko kojih se, da bi ih razrešio, malo ko trudio zato što je malo ko bio u mogućnosti da priviri u tajne s bezbroj ključeva zamandaljenog dvora, a i ljudi su se, zbog tih tajni, najčešće prikazivali tužno zatvorenim. Zavarani prividom istovetnog načina obrazovanja i života ovih paževa i dvorana, neki od posmatrača su njihove karaktere i sudbine objašnjavali urođenim svojstvima, a neki su nalazili odgovor u slučajnim pojedinostima. Većina ih, ipak, nije ni zavirivala iza zavese jedne izgubljene prošlosti: turski prvaci ulazili su u pisma, izveštaje, putopise i hronike s već dovršenim osobinama, i sve ono što je prethodilo njihovom stupanju u vrhove državne uprave svodilo se na jednu rečenicu koja se lako i bezbolno može razmenjivati između raznih ličnosti da to one i ne osete. Stvar postaje sumorna pogotovu kad se uzme u obzir da su ovi ljudi dospievali do visokih položaja prosečno tek na početku poslednje trećine života.

Zapažen tek u času kad je postao admiral, Mehmed Sokolović je, kao i drugi, ušao u istoriju vidljivo okrnjena života, iako je to zaslužio možda manje nego ijedan od nosilaca moći kuće Osmanove. On je imao snage za celovit, stalno povezan, od početka zapamćen i porukama rečit život, i to je stvorilo jezgro njegovog karaktera, odredilo izuzetnost njegove pojave i ušlo u temelj njegovog uspeha i slave. Kad je to, mada dockan, ipak uočeno, mnogi su se, sa žiškom u ruci, počeli vraćati u prošlost i po mraku tražiti izgubljene delove njegovog života. Ovo traganje je započelo dvadesetak godina pre Sokolovićeve smrti, ali je on umeo ćutati radi sigurnosti. I to je bilo presudno. Istraživanje je nastavljeno do danas, ali ono što je paša o sebi mogao sam ispričati, počevši od detinjstva pa do izlaska iz dvora, ne može se, zaista, ničim nadoknaditi, jer se mnogo o tome, u vreme ono, nije po državnim aktima ni beležilo.

Sokolovićeva prošlost je, možda, zanavek izgubljena, ali mu je dug, i pored toga, vraćen. Trud da se čovek koji je sačuvao svoje poreklo doista takvim i predstavi započeli su već turski hroničari, pašini savremenici, pa su oni najviše i doznali. Mletački ambasadori, i pored sve pašine zatvorenosti, nalazili su ponekad put do njegovih sećanja i iznosili poneko svetlucavo zrno. Nemački putopisci, mahom protestanti, imali su osetljivosti da naslute moralnu srž Sokolovićeve slučaja. Francuski dopisnici, suviše glagoljivi, površni da bi karakter određivali prema isteklim odeljcima života, prevashodno su razabirali političke događaje, ali su se i oni, bar za trenutak, umeli nadneti nad ponorom jedne zagonetne egzistencije. Sve je to, ipak, više značilo naglašeno izdvajanje Mehmeda Sokolovića iz niza turskih ministara izgubljene prošlosti nego stvarno oživljavanje njegovog detinjstva, mladosti i dugih godina provedenih u sultanovom saraju. Kad je taj deo njegovog života trebalo uočiti, pojedinosti su zanemarene zbog nespornosti, previda u posmatranju, povodenja za onima koji su, kao tip, bili najčešći, pa je Sokoloviću prošlost pretežnije nadoknađena svestranošću

napora da se do nje dođe nego njenom potpunijom i pouzdanijom sadržinom.

Dug je, do kraja, vraćen predanjem. Ostavši, u istoriji, bez mnogih pojedinosti o većem delu svoga života, Mehmed Sokolović je u nedoglednom nizu turskih vezira, paša i begova sličnog porekla možda jedini neposredno zapamćen u zajedničkoj svesti svoga naroda. Dok je dospao u predanje, on se, kao lik, nije morao potčiniti nekom legendarnom uzoru i postati otelotvorenje izvesnih moralnih osobina kao istorijskog ili mitskog slučaja. Ušao je u narodno pamćenje pravo iz života, sopstvenim značenjem tražeći u njemu, s tugom, svoje detinjstvo i mladost koje on nije odbacio, ali su mu ih drugi oduzeli. Sokolović je najviše i zapamćen ili kao svemoćni ministar, sinonim za reč vezir, ili u onim danima kad je još bio kod roditelja, kad su ga odvajali od majke i kad je započinjao drukčiji život u saraju. Ali i ovo naknadno vezivanje za svoj narod dovelo je Sokolovića u položaj da još jednom ostane bez svoje prošlosti. Predanje se, zbog njegove veličine i slave, počelo umnožavati, i sećanje se raskošilo po mnogim kasabama i selima između Romanije, Pive i Trebinja, tako da su se od povjesma jednog života isprele mnoge niti i do kraja ga potrošile. Pričanja o Sokoloviću, koja se mogu čuti u mnogom mestu i kući, izgubila su na taj način svoju istorijsku okosnicu, pa više svedoče o njegovoj slavi i voljnoj obavezi naroda da ga pamti i prisvaja, nego o realnim trenucima njegova života. Kao da je sudbina htela da se, uprkos svim Sokolovićevim naporima i dobroj želji onih koji su ga posmatrali, njena volja do kraja ostvari: da mu se, za sultana, uzme sve što je imao, a kao naknada ostavi prolazno i prividno bogatstvo, uživanja i ugled u njegovoj službi. U skladu s tim se i dogodilo da su stvarni i neposredni svedoci o njegovom poreklu i mladosti ipak, na kraju, ostali turski hroničari.

BAJO

Budući veliki vezir rođen je oko 1505. godine u selu Sokolovićima, blizu kasabe Rudo, u višegradskom kadiluku. Porodica iz koje je poticao pripadala je redu sitnog seoskog plemstva, i nesumnjivo je imala i nekoliko ogranaka, između Glasinca i Lima, a verovatno i u Pivi. Otac mu se zvao Dimitrije; majčino ime i porodica ostali su nepoznati. Dečaku su na krštenju dali ime Bajo (Bajica prema dubrovačkom istoričaru Jakovu Lukareviću). Po srpskom predanju, Dimitrije je imao još tri, a po turskim piscima još dva sina; othranio je, uz njih, i kćer, koju niko nije pominjao sve dok se nije udala za Sinan-bega Boljanića. Pored Dimitrija, kao što svedoči turski izvor, u istom selu je živio i njegov brat, sa četiri sina i dve kćeri. Najbližih rođaka imao je u istom mestu, sigurno i u Rudom, a i u obližnjem selu Ravancima.

Bajo je učio knjigu u Mileševi, gde je njegov stric (prema narodnom predanju i mletačkom hroničaru Đovaniju Sagredu) ili ujak (prema turskim svedocima) bio kaluđer. Turski hroničar rado ističe, možda i na osnovu Sokolovićevog pričanja, da je ovaj kaluđer bio veoma „učen, dobar i bogat čovek“. To je bilo vreme kad se Mileševa među srpskim manastirima „sve

više ističe kao književni centar“: 1519. godine, po naređenju mileševskog monaha, starca Božidara Goraždanina, đak Đuro Ljubavić i njegov brat, kaluđer Teodor, otisnuvši se u „tuđe strane talijanske“, završili su u Mlecima štampanje „liturgije“. Kako je imao još braće, dečak je verovatno bio namenjen kaluđerskom pozivu: prvo je u manastiru bio đak, a kad je izučio knjigu, postao je čatac (anagnostis). Više od pedeset godina posle toga, 1576, Sokolović je izjavio mletačkom ambasadoru Mark-Antoniju Tjepolu kako se seća da je nekada odgovarao za vreme službe u crkvi, i da mu je bilo osamnaest godina kad su ga od pevnice odveli u janičare. U narodu je, među drugima, ostala i priča da je Sokolović, kao veliki vezir, posetio jednom svoga strica u manastiru i upitao ga: „Spominješ li se kako si me nekada bio?“ Na to mu je kaluđer odgovorio: „Da te nisam bio, ne bi tu sedeo, gde sediš.“

Bajo nije slučajno odveden u sultanov saraj. Osmanovići su osobito nastojali da na svoj dvor dovedu decu plemenitijeg porekla. Zbog toga su se, kupeći devširmu, njihove haračlije naročito zadržavale u krajevima gde je još bilo ostataka nekadašnjeg malog plemstva sklonjenog po selima. Za dobre porodice se znalo, a skupljači danku u krvi, stigavši u jedan kraj, lako su dolazili do obaveštenja koja kuća ima momče stasito i pametno za janičara. Prodor među Sokoloviće, pored toga, već je bio izvršen, jer je iz istog roda, dvadesetak godina pre Baja, odveden i onaj dečak koji će se kasnije pojaviti kao Deli Husrev-paša. Postavši dvoranin, Husrev je za sobom povukao svoga mlađeg brata, potonjeg Lala Mustafa-pašu, koji je sudeći prema njegovim godinama i napredovanju u sultanovoj službi, mogao otići u Carigrad nešto pre mileševskog čaca ili kad i on. Iako je između Deli Husrev-paše i Lala Mustafa-paše s jedne, i Mehmed-paše, okruženog svojim najbližim rođacima, s druge strane, zasada nemoguće utvrditi, sem najljućeg neprijateljstva, bilo kakav drugi odnos, posebnu pažnju zaslužuje činjenica da je jedan od Sokolovića, bez obzira od kojeg ogranka ili mesta,

pre Baja odveden u saraj i, do njegova dolaska, već postao paša s tri tuga. Da bi zadržali svoja kneštva ili dobili vojvodstva zvanja, Sokolovići su morali sarađivati s turskim vlastima, ali ih je to samo izlagalo njihovoj pohlepi za novim ljudima. Sve ono što se među Sokolovićima odigralo nakon preobraćanja čaca Baja u Mehmeda otkriva, pored toga, njihovu neotpornost prema islamizaciji kad su u pitanju bolji položaji. Tačnije uočeni, oni su bili dobro povezan rod koji se, bez dubljih unutrašnjih potresa i kriza, podelio na pravoslavne i muslimane, ali je, kad mu se već to dogodilo, time samo obnovio svoj smisao za međusobno podržavanje.

Postoji pretpostavka da je Bajo „ušao u broj one pokupljene dece iz Hercegovine kad je ono hercegovački sandžakbeg Sken-der Ornosović dobio zapovest iz Carigrada septembra 1515. godine da po Bosni i Hercegovini pokupi hiljadu adžamioglana i dovede u saraje“. Ova pretpostavka je, međutim, neodrživa, jer se, prema datumu njegove smrti, gotovo pouzdano može utvrditi da je Sokolović rođen oko 1505. godine, a postoji nekoliko vesti da je on imao između šesnaest i osamnaest godina kad je odveden od kuće. Da je Ješildže („zelenkasti“) Mehmed-beg, u zvanju jajabaše, određen za devširmu u Bosni i susednim krajevima tek posle 1520. godine, ne pokazuju samo podaci iz života Baja Sokolovića. Stanovništvo u Bosanskom i Hercegovačkom sandžaku popisivano je radi utvrđivanja njegovog pravnog statusa i poreskih obaveza 1519. i 1520. godine. Uskoro posle toga, 1521, sultan Sulejman je ratovao protiv Ugarske, opustošio istočni Srem i osvojio Šabac i Beograd. U reorganizaciju vojske, odmah posle toga izvršenu, moglo je ući i obnavljanje janičarskog podmlatka.

Pored toga, Ješildže Mehmed-beg nije nepoznat u turskoj istoriji da i podaci o njegovom životu ne bi mogli pomoći utvrđivanju datuma njegovog dolaska u Bosnu. Kad je upućen za devširmu, jajabaša je već bio zabeležen kao „veoma uticajan na Porti i dobar čovek“. U Bosni su ga, dok je prikupljao decu,

nazivali „starim begom“. Kad je sultan Sulejman krajem 1534. godine ušao u Bagdad i nagradio zaslužne pojedince, Ješildže Mehmed je postao teskeredžija, sekretar divana. Kasnije je, poznat pod imenom Ramazanazade Mehmed-čelebija, zaslužio položaj velikog defterdara (1552), reis-efendije (1553) i nišandžibaše (1557). Umro je 1571. godine kao pisac hronike Osmanovića, poznate kao *Nišandžijina. istorija*. Vreme njegovog dolaska u Bosnu potrebno je što više približiti ovim datumima.

Postoje, najzad, određeni podaci da haračlija onu grupu dece u kojoj se nalazio i Bajo nije uputio u Carigrad nego u Jedrene, i to zbog toga što je tada u tom gradu, ranijoj osmanskoj prestonici, boravio sultan Sulejman. Preobraćen u Mehmeda, Sokolović je i svoje prvo vaspitanje dobio u jedrenskom saraju. Sultan Sulejman se prvi put posle stupanja na presto duže vremena zadržao u Jedrenu tokom zime 1524. i 1525. godine. Tada je on u šumovitoj i močvarnoj okolini tog grada lov lovio s pratnjom i hajkačima čiji se broj peo na četrdeset do pedeset hiljada. Da bi svršavao državne poslove, vraćao se u jedrenski saraj samo dva puta nedeljno. I to je trajalo od novembra 1524. do marta 1525. godine. Pre toga, sultan je vodio pohod na Beograd i ratovao protiv rodoskih vitezova; ubrzo posle toga, on će ponovo krenuti na sever i uništiti Ugarsku na Mohačkom polju (1526). Ako se pretpostavi da je Sokolović rođen 1505. godine i ako se uzme u obzir njegova izjava, data mletačkom ambasadoru Tjepolu, da su ga odveli od roditeljske kuće i crkvene pevnice kad mu je bilo osamnaest godina, vreme njegovog odlaska u Jedrene gotovo tačno se podudara s vremenom sultanovog boravka u tom gradu. „Ugrabljen je kad mu je bilo osamnaest godina“, kaže za Sokolovića u mnogim pojedinstima pouzdani Đovani Sagredo; zatim je uveden u sultanov saraj i tu je, od položaja do položaja, stalno napredovao dok nije postao prvi ministar“.

Kad je Ješildže Mehmed-beg pao u Sokoloviće, Bajo se, verovatno, zatekao u očevoj kući ili je jajabaša, doznajući kakvog

sina ima domaćin Dimitrije, naredio da tića dovedu iz Mileševе. Ova druga pretpostavka čini se verovatnijom, jer se pored očajnih roditelja pojavio i pomenuti kaluđer, Bajov stric ili ujak, koji je pokušao da dete sačuva. Stari Sokolović se, kažu turski izvori, obratio šuraku da ga pomogne novcem kako bi otkupio sina. Kaluđer je, zaista, svim silama nastojao da pridobije ili potkupi jajabašu, „ponudivši mu faraonski novac za dečaka“, ali beg nije dozvolio „da mu se isprljaju skuti“. Sirotim roditeljima je još jedino ostalo to da dete sakriju, da bega nekako zavaraju, da sačekaju priliku kad će ga možda pridobiti. Sakupljač danka u krvi nije bio samo neumoljiv. Razlog roditeljske nesreće i očaja on je iskreno video u njihovoj zabludlosti i neznanju. Zbog toga je rekao rasplakanim Sokolovićima: „Ej, neznalice i putnici po bespućima pakla! Zar ne znate da će ovaj siromah dečko u padišahovoj službi postati čestit? Kad on, nesumnjivim staranjem sultanovim, postigne večitu sreću, svaki od vas doći će do večnog bogatstva i trajne sreće. Jer, ova država je Humaj-ptica, koja je pala na vaš soj, a vi je svojim glupostima odgonite i svojim rukama sopstvenu kuću palite! Na čelu vašeg sina beleg je velike sreće, koji kazuje da će on u sultanovoj blizini, u službi dobrotvora, doći do veoma velikih položaja...“ Tako je mitološka Humaj-ptica, koja večito srećnim čini svakoga kome njena senka padne na glavu, preletela i iznad sela Sokolovića. Uviđajući da moraju predati sina, roditelji su dečaka izvukli iz skrovišta i zamolili jajabašu da poruči u Carigrad neka im ga dobro prigledaju. Ješildže Mehmed-beg je bio veoma zadovoljan „što je izneo sokola iz gnezda“. Grupu od četrdeset dečaka, „pokupljenih iz poznatih i plemenitih porodica“, među kojima je bio i Bajo, pravo iz Sokolovića je uputio u Jedrene, gde ih je sultan Sulejman primio na huzur i, izjavivši kako mu se dopadaju, naredio da se upišu u tamošnji carski saraj. U jednoj turskoj pesmi, koja govori o odvođenju mladog Sokolovića na sultanov dvor, posle svega dolaze stihovi:

*Iz kandži zlog gavrana istrgeh jednu divnu prepelicu,
i ulovih jednog sokola pre saznanja ljubavi...*

Dok je još sina nosila pod pojasom, Bajova majka je, priča predanje, uoči Božića usnila san „da joj je nikao bor iz utrobe, pa granama svet natkrilio“. Kad je to ispričala svekru, koji je, prema običaju, svoj čeljadi u kući trebalo da protumači snoviđenja u toj noći, starac je snahu dobro pogledao i rekao joj: „Daj, Bože, da bude srećno, moja snaho, ali mučno da ti rodiš zemlji gospodara.“

Turska svedočanstva o odvođenju Baja Sokolovića u janičare nisu lišena podataka, ali su, u suštini, naivna kao i sačuvana predanja u srpskom narodu. Gde su se nalazile granice između roditeljskog očajanja i pomirenosti, i čime su te međe bile obeležene, teško je i pretpostaviti. Postoji veliki broj istorijskih beleški koje kazuju da su roditelji, u strahu za svoju decu, odvodili svu čeljad u planinu kad bi se čulo da nailazi carski haračlija; ponekad se dešavalo da su čitava sela, zbog toga, ostajala prazna. U pograničnim krajevima, ugrožene porodice su prebegavale u susednu državu, ili su očevi sklanjali svoje sinove kod prijatelja na drugoj strani. Pojedini roditelji su radije svoju decu sakatili nego ih predavali Turcima u ruke. Sačuvane su i vesti da su neke majke ispisivale sinovima krst na čelu ili na ruci sokom jedne otrovne trave, koji bi ostavio ožiljak, i tako ih zanavek odvajale od Turaka. Pribegavalo se, ponekad, i ranoj ženidbi, pa su putnici nailazili na dečake privenčane već u dvanaestoj godini. Ali turske vlasti su se lako dosećale ovakvim dovijanjima, tako da bi, umesto spasa, češće usledila njihova odmazda. Zbog toga je, kao najcelishodnije sredstvo, ostajalo to da se dete otkupi ili haračlija mitom odobrovolji, ali je bilo malo kuća koje su takav trošak mogle podneti. Ponavljanje jedne pojave, bilo to i nasilje, ipak dovodi do navikavanja. Ovaj proces je nalazio podršku u siromašenju najvećeg dela naroda i u sve većoj potrebi za novcem; u otupljivanju svesti

izazvanom udaljavanjem od sopstvenih ishodišta u srednjem veku; u lakšem podnošenju tuđina zbog služenja u njegovoj vojsci; i u pojavi sve većeg broja onih koji su, kao deca, nekad odvedeni, a vratili su se kao velika gospoda. Sočivo posmatranja može se približiti slici. Između Turaka, kao gospodara, i potčinjene raje obrazovan je vidljiv sloj onih koji su, prešavši u islam, ublažavali u narodu osećanje izgubljenosti i nesrećnog života, jer su i sami poticali iz njegovih redova (bez obzira na to što je time društveni sastav menjan u smislu stvaranja neposrednijih staleških razlika i porasta dažbinskih opterećenja). Uporedo s tim, pojedini krajevi su, čini se, zapadali u takvu bedu da su deca nuđena carskim haračlijama za novac koji su oni uzimali od roditelja u bogatijim naseljima. Razapet između mogućnosti da se približavanjem prilagodi gospodaru, njegovoj državnoj ideologiji i veri, i one krajnje bede kad svešću upravlja glad, narod je, bar preko pojedinaca, preživljavao ono razdoblje moralnog klouća kad računica određuje stepen osećanja. Srce poneke majke steglo bi se da ne tuguje, jer se otuđenjem jednog deteta stvarala nada da će celu kuću, jednog dana, sunce ogrejati. To se u narodu bez sumnje zapažalo, pa su se javljali napori da se osipanje zaustavi. Rod Sokolovića, već nagrižen, brzo se prepolovio; ali pored onih koji su, na čelu s Mehmed-pašom, izazvali još veći sjaj Turske, u njemu su se našli i oni koji su, obnovivši njegovu patrijaršiju, ponovo organizovali i srpski narod. Kao znak da je jedno moralno iskušenje počelo jenjavati i da je jedan proces već gubio snagu sve očividnije se javljalo i rodoljublje porodica ili pojedinaca prevedenih u islam. Odlazak Baja Sokolovića na sultanov dvor izazvao je ili pojačao veliku dilemu i u njegovom rodu; njegovim potonjim nastojanjem, to kolebanje je zaustavljeno ili je bar dobilo novo značenje i smisao.